

Юрій Зазуляк

ПОГРОЗИ ТА ВИЯВИ ЕМОЦІЙ У ШЛЯХЕТСЬКИХ КОНФЛІКТАХ У РУСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ XV ст.*

Публічні погрози становили один із ключових елементів шляхетської культури насильства у пізньосередньовічній Польській Короні. Публічні заяви, що містили погрози вбити супротивника чи завдати йому серйозних ран, складали основу мови емоцій у тогочасних виявах ворожості¹. Вони дають уявлення про підставовий словник емоційних переживань, за допомогою якого учасники конфлікту окреслювали власні психічні переживання та емоційне ставлення до супротивника – бажання помсти, відчуття завданої несправедливості, гнів. До того ж, свідчення про публічні погрози дозволяють розгледіти сліди інших емоцій, які переживали люди, втягнуті в конфлікт. Почуття страху, сорому, безсилля – прояви усіх цих внутрішніх емоційних станів можна виявити в судових записках, що стосуються шляхетських проявів ворожості. Джерела нічого не повідомляють про те, наскільки переживання цих емоцій було спонтанним, надмірним чи відвертим. Згідно з теорією Норберта Еліаса саме ці риси були, насамперед, властиві емоційному світові людей середньовіччя, і саме вони, на думку дослідника, свідчили про нестабільність та афективність емоційних переживань тогочасних людей. Ці характерні вияви емоцій поступово пом'якшуються, обмежуються та пригнічуються в історичному процесі соціогенезу модерного світовідчуття та його психологічних підстав².

* Стаття підготована завдяки підтримці стипендії Фонду Герди Генкель.

¹ Про проблему емоцій у середньовічних виявах ворожості див. аналіз Пола Гаймса для середньовічної Англії: *Huams P. Rancor and Reconciliation in Medieval England*. Ithaca and London, 2003. P. 34–68. Див. також короткий коментар про роль емоцій у виголошенні погроз на українському матеріалі у: *Старченко Н. «Одповіді» і «похвалки»: між правовими приписами і повсякденними практиками (на прикладі Волині кінця XVI – першої половини XVII ст.)* // *Confraternitas*. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Львів, 2006–2007. С. 306.

² Див.: *Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні та психологічні дослідження* / Переклад О. Логвиненко. К., 2003. С. 223–235, присвячені аналізу агресивності у поведінці людей середньовіччя. Про важливість концепції Н. Еліаса для історичних досліджень емоцій, див.: *Rosenwein B.H. Worrying about Emotions in History* // *American Historical Review*. 2002. P. 826–827.

Водночас варто звернути увагу на інше спостереження Н. Еліаса, за яким у середньовіччі «насичена афектами поведінка була певною мірою суспільно необхідною»³. Подібне трактування емоцій Еліасом, посилене сучасними конструктивістськими підходами у дослідженнях культури, передбачає, що кожна культура виробляє свої специфічні правила висловлювання почуттів та форми поведінки, в яких ці емоції виражаються. Цей підхід наголошує також на можливості своєрідного культурного керування емоціями, яке служить прагматичним цілям у політиці міжлюдської комунікації. Коли ж ідеться про середньовічні вияви ворожості та конфлікти, то, як зазначає у цьому зв'язку відомий американський медієвіст Стівен Вайт, окремі з емоцій, як от гнів, можна розглядати як «конвенційні відповіді на певного типу політичні дії, як політичні дії самі по собі, або ж як мотиви для майбутніх політичних дій»⁴. На відміну від Н. Еліаса, цей конструктивістський підхід до вивчення емоцій середньовіччя розглядає емоції та способи їх артикуляції як частину доволі стабільних і тривких дискурсивних формацій, які визначали соціально-культурні моделі поведінки осіб, втягнутих у конфлікти та політичне суперництво⁵.

Емоційно-психологічна сторона публічних погроз як соціально обумовлена мала, отже, свою власну культурну логіку. З одного боку, частий вияв ворожих емоцій у формі публічних погроз підкреслював важливість агресивності та войовничості, тобто саме тих форм поведінки шляхти, які становили основу уявлень про шляхетську честь, етос та культурний код маскуліності. З іншого боку, у середньовічному праві різноманітні жести, ритуали та емоції часто трактувалися як квазі-юридичні факти, наділені власною легітимністю та вагою. З цієї перспективи публічні погрози та артикуляція суміжних емоційних почуттів набували сенсу насамперед як невід'ємна складова правничої системи та судового процесу, який регулював практику ворожнечі. Це, власне, пояснює мотиви, якими керувалися судові писарі, вміщуючи згадки про публічні погрози та вияви емоцій у судові описи шляхетських конфліктів.

Як правило, у своїх повідомленнях про публічні погрози та інші дотичні емоційні переживання судові писарі того часу не виходили за межі доволі схематичної та конвенційної термінології, як от *diffidare*, *minas inferre*, *minatur interminere*, *in vitam suam minando* or *machinando*. Виглядає, що у XV ст. формуляр, який судові канцелярії використовували для опису погроз, вже був усталений. Не дивно, отже, що часто навіть ширші описи погроз та негативних емоцій є редуковані до мовних конвенцій та штампів тогочасної канцелярської практики. Приклад такого доволі розлогого, проте водночас формалізованого запису про погрози знаходимо, приміром, у сяноцьких гродських

³ Еліас Н. Процес цивілізації. С. 226.

⁴ White S. D. The Politics of Anger // Anger's Past. The Social Uses of Emotions in the Middle Ages / Ed. Rosenwein B. H. Ithaca and London, 1998. P. 138.

⁵ Ibid. P. 142.

актах, які стосуються конфлікту між Вільгельмом та Миколаєм з Грабовниці. Ворожі дії Вільгельма передані за допомогою усталених виразів, які в наступних століттях стануть звичними для опису подібних ситуацій. Вільгельм погрожував своєму суперникові у присутності возного, застерігаючи Миколая, щоб той «не спав вдома, не відвідував церкву чи поле, бо він збирається вбити його»⁶. Інший типовий набір погроз міститься у судових актах процесу між шляхтичами Львівської землі Якубом Калеником з Залук та Мартином з Підгайців. Згідно зі скаргою Каленика, Мартин нібито погрожував вбити підданих Каленика, пообрізати їм руки і ноги, якщо ті посміють користуватися лугом, на який заявляв права згаданий Мартин⁷.

Судові записки, що деталізують фрази та слова, які передають спонтанність емоційної реакції та відчуття психологічної напруги ворожнечі, належать радше до винятків. Серед свідчень руських судових актів XV ст., які дають найбільш індивідуалізований опис емоційних переживань особи у момент здійснення погроз на адресу супротивника, привертає увагу записка про конфлікт між двома шляхтичами Львівської землі – Гаврилом Неслухівським та Івашком Балабаном. Про перебіг конфлікту та контекст висловлених погроз дізнаємося з зізнання возного, записаного у 1494 р. Возний повідомляв деталі невдалої спроби впровадити Неслухівського у володіння маєтністю Балабана – селом Стратин. Впровадження у володіння маєтком (*intromissio*) було звичайною формою виконання раніше винесеного вироку та способом забезпечити сплату грошової кари, накладеної на сторону, що програла процес. У своєму зізнанні возний наводить слова Балабана, в яких той обгрунтував свою відмову передати маєток у руки Неслухівського: «Я не відмовляюся надати інтромісію, однак, якщо він забере мені там що-небудь, то бігме повішу його, або порубаю на кавалки»⁸.

Емоційний контекст, який вербалізували фрази та слова, вжиті чи то Івашком Балабаном, чи Вільгельмом з Грабовниці на адресу своїх супротивників, був покликаний передати відчуття постійної та повсюдної небезпеки та загрози

⁶ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej, z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie (далі – AGZ). / Wyd. A. Prochazka. Lwów, 1886. T. XI. № 3375 (серпень 18, 1457): *ut in domo non dormiret nec campum aut ecclesiam visitaret, quia vellet ipsum interimere et occidere*. Підозра, що у даному випадку йдеться про канцелярійні штампи, а не автентичне емоційне переживання, ґрунтується на свідченнях листів, які дійшли з XVI ст., і які використовують майже ідентичні мовні звороти для проголошення стану ворожнечі. Див.: *Dąbkowski P. Jeszcze raz o odpowiedzi w prawie polskim*. Lwów, 1899. S. 8, де автор наводить текст погроз, висловлених у листі-відповіді з 1595 р.

⁷ AGZ. Lwów, 1891. T. XV. № 523 (липень 24, 1467): *quomodo ipse hominibus ipsius diffidat, minatur interimere, manus et pedes amputare*. Схожі словесні погрози були висловлені львівським мечником Павлом зі Спрови через двох шляхтичів на адресу Миколая Рудника, підданого Яна Ходоровського. Див.: *Ibid.* Lwów, 1889. T. XIV. № 3405 (липень 11, 1455): *... dno eo, quia tu destinasti duos nobiles in domum ipsius diffidendo sibi violenter in terra pacifica volens sibi pedes amputari*.

⁸ *Ibid.* T. XV. № 2392 (березень 21, 1494): *non denego intromissionem, sed, sibi ibi aliquid recipiat, iuro Deo, quod ipsum suspendam aut ad porciones secabo*.

життю останніх, і тим самим ствердити існування ворожих стосунків. Деякі з погроз носили регулярний характер, набираючи форми залякування і посилюючи відчуття емоційного дискомфорту супротивника. Один із скаржників, наприклад, спеціально підкреслював у своєму обвинуваченні, що його супротивник постійно наїздив на його маєток, погрожуючи вбити⁹.

Посилюючи відчуття небезпеки у противника, погрози діяли як своєрідна форма символічного насильства. Враховуючи роль культу насильства у формуванні шляхетської ідентичності того часу, такі публічні оголошення ворожих стосунків сприймалися як доповнення до матеріальної чи фізичної шкоди, завданої супротивнику. Символічне значення погроз особливо чітко виявляється у випадках, коли вони поєднувалися з іншими формами символічного насильства, такими як словесні образи та публічне зганьблення. Наприклад, у своїй скарзі, внесеної до перемиських гродських книг у 1486 р., Дерслав з Великих Зуровіц повідомляв, що його супротивник Станіслав Дершняк завдав йому публічної образи у «присутності багатьох добрих людей», назвавши «скурвим сином» та обіцяючи вбити¹⁰. Тісний зв'язок між образами та погрозами не був випадковим. Образи доповнювали емоційний контекст ворожнечі, створений погрозами. Більше того, самі погрози розглядалися не лише як загроза життю, але й як образа *sui generis*, руйнівна для репутації супротивника¹¹.

Для розуміння погроз як символічного насильства важливе значення має також той факт, що зазначені погрози виступали як своєрідна форма публічної похвальби. Шляхтичі не лише виголошували погрози, але хвалилися ними перед присутніми свідками, підкреслюючи тим самим власну безкарність та неспроможність офіційного правосуддя чи супротивника відповісти на публічний виклик чи насильство. «Я вбив його слугу, і в'ю його самого» – похвалявся львівський шляхтич Миколай Романовський, погрожуючи смертю відомому судовому адвокату з Львівської землі Зигмунтові з Калишан¹². Деякі приклади такої похвальби засвідчують рішучість шляхтичів довести ворожнечу до кінця і помститися своїм супротивникам за всяку ціну, незважаючи навіть на загрозу судового переслідування. У 1495 р. перемиський земський возний Бартош інформував місцевий гродський суд про деталі вручення старостинського мандату певному неосілому шляхтичеві Якубу Каменецькому. Згідно з наказом, який містив даний мандат, Каменецький мусів

⁹ Йдеться про погрози Яна Цебровського проти Миколая Слапи з Бартошова, див.: Ibid. Т. XV. № 1225 (червень 25, 1473): *quomodo tu insolitas sibi in bona sua sepius ac sepius infers inequitaciones sibique ad mortem machinaris*.

¹⁰ Ibid. Lwów, 1901. Т. XVII. № 2048. March 31, 1486: *ipsum Derslaum filium meretricis appellavit et ipsum turpiter dehonestavit in presencia multorum bonorum hominum ipsi cominaciones et multas inproperaciones faciendo et in vitam suam minando*.

¹¹ Див., наприклад: *Smail D. L. Hatred as Social Institution in Late-Medieval Society // Speculum*. Vol. 76, 2001. P. 102–104.

¹² AGZ. Т. XV. № 1287. (жовтень 22, 1473): *quomodo sibi dom. Romanowsky minatur, asserens: interfeci suum servitorem et ipsum interficiam*.

з'явитися до суду для слухання винесеного проти нього судового вироку за позовом Миколая Расковського. Возний розповів, що після прочитання листа обвинувачений повернув йому мандат з наступними словами: «Ти, возний передай панові підстарості: те, що я задумав, я зроблю; я вб'ю Миколая Расковського, навіть якщо треба буде сплатити шістдесят гривень»¹³.

Погрози, що лунали у стінах суду та під час судових засідань, також виконували подібну функцію публічної похвальби. Звинувачення, виголошені у суді одним із противників, провокували інколи дуже емоційну реакцію іншого. Відомі випадки, коли шляхтич погрожував вбити свого супротивника саме в момент, коли той виголошував свою скаргу¹⁴. В іншому випадку судді вдалися до допомоги поручителів для того, щоб захистити скаржника, який прибув до суду для внесення звинувачення, від погроз обвинуваченого¹⁵. Такі погрози могли бути взаємними. Наприклад, судова записка львівського гродського суду з 1492 р. розповідає про те, як під час судового засідання суперечка між двома місцевими шляхтичами Петром Лагодовським та Павлом з Печихвостів переросла у сварку. У присутності старости супротивники почали обзивати один одного образливими для честі словами та виголошувати погрози на адресу один одного. Для того, щоб втихомирити розбурхані емоції, староста був змушений накласти заклад на сторони¹⁶.

Погрози могли бути звернені як проти супротивника, так і проти суддів та судових урядників. Окремі судові записки надають короткі, проте водночас дуже цікаві описи подібних спалахів гніву, повідомляючи не лише про слова, а й про жести, спрямовані проти суддів. Кілька реплік чи слів про несуттєві на перший погляд, але яскраві жести, які знаходимо в актах окремих судових процесів, були покликані підкреслити емоційну та психологічну напругу конфліктної ситуації, драматизувати переживання учасників процесу, і, водночас, посилити негативну оцінку такої поведінки у суді як негідної та протизаконної. На тлі переважно сухої та формалізованої латинської мови судових процесів та описів ворожості XV ст. подібні деталі дозволяють побачити учасників не як абстрактних суб'єктів права, але як живих людей, які гостро переживали невдачі та несправедливість, завдану їм у суді, і нерідко були схильними до афективних психологічних реакцій. Ось лише кілька прикладів. У 1445 р. львівський гродський суд присудив шляхетного Рафала з Цешаціц

¹³ Ibid. Т. XVII. № 2684 (березень 16, 1495): *Et tu miniterialis dicas domino Vicecapitaneo, quia quod deliberavi, hoc faciam, si eiam sexaginta florenas apponere debeam et Nicolaum Raskowsky interficiam.*

¹⁴ Ibid. Т. XV. № 1448 (грудень 1, 1475): *quia super eundem Officialem movebat manu coram iure in vim diffidacionis ei signum faciens.*

¹⁵ Ibid. Т. XIV. № 2782 (березень 26, 1453): *Fideiussit pro eodem Mathia, quia non debet minari hominibus, qui ipsum inculpaverunt.*

¹⁶ Ibid. Т. XV. № 2258 (листопад 17, 1492).

¹⁷ Ibid. Т. XIV. № 1485 (вересень 1, 1445): *Raphael de Czeschacicze luit penam tres marcas ob hanc causam, quia iudicium in honore non habuit rixas faciendo cum Iudice, manu percuciens in mensam, minas Iudici imponendo.*

до сплати трьох гривень у зв'язку з виявом глибокої неповаги до суду. Судовий запис у цій справі повідомляє, що під час судових слухань Рафал вчинив сварку з суддею, гримнувши кулаком об стіл та погрожуючи останньому¹⁷. У 1438 р. сяноцький мечник Фрідріх з Яциміру, відомий своєю неспокоїною вдачею та схильністю до частих судових процесів, вчинив нагану судді у відповідь на негативний вирок, винесений тамтешнім гродським судом. При цьому, як зазначає записка, сяноцький мечник кинув під стіл шість скойців, які мали бути сплачені судді¹⁸.

Судовими урядниками, які чи найчастіше ставали жертвами погроз, були возні. Доставлення судового виклику до маєтку позваного шляхтича чи впровадження переможця судового процесу до маєтку супротивника, що складало важливу частину обов'язків останніх, супроводжувалося часом погрозами, а інколи і застосуванням фізичної сили до возних. Наприклад, у 1470 р. сам львівський староста Рафал з Ярослава застерігав перемиського гродського возного Яна Поссоку від відвідування його маєтку Вишні та позивання тамтешніх підданих, погрожуючи йому кровопролиттям¹⁹. У 1471 р. возний Януш свідчив у львівському гроді про спалах люті, який викликав у шляхтича Львівської землі Станіслава Каленика повідомлення возного про вирок, виданий самим старостою, про впровадження у маєток Каленика його супротивника. «Як сміє староста насилати возного на мене – викрикував Каленик – розмахуючи ножом перед обличчям Януша»²⁰.

Поведінка суддів та судових урядників інколи мало чим відрізнялася від учасників судового процесу. У 1445 р. львівський гродський возний Матвій Печоний був покараний грошовим штрафом розміром три гривні за неповагу до суду, яку він виявив, погрожуючи суддям кулаком²¹. У 1465 р. вже згадуваний судовий адвокат Зигмунт з Калишан позвав до львівського гродського суду львівського земського суддю Петра з Браниць, звинувативши того у погрозах, висловлених під час судових слухань²².

Найвищі представники королівської влади та церковні достойники також не були застраховані від подібних погроз з боку місцевої шляхти. Наприклад, у 1469 р. перемиський староста Якуб з Конєцполя скаржився у присутності

¹⁸ Ibid. Т. XI. № 1134 (серпень 30, 1438): *Et propterea dominus Fredricus Iudicem increpavit alias ruszyl, quia super ipsum penam iniuste sentenciavit. Et ibidem dixit dominus Fredricus: proiciam Iudici sex scotos sub mensam acz mye przeprzie*

¹⁹ Ibid. Т. XVII. № 282 (березень 7, 1470): *vos ministerialis audiatis et nolite in bona tenute mee Yschnya inequitare ad citandum homines meos alias percuciemini, quod crura rumperentur in vobis.*

²⁰ Ibid. Т. XV. № 926 (жовтень 25, 1471): *quid est potens Capitaneus super me addere ministerialem, et cultrum super me Ministerialem movebat alias pomykal.* Інші свідчення про погрози проти возних див.: Ibid. Т. XIV. № 3415 (липень 17, 1455); Ibid. Т. XVII. № 564 (квітень 1, 1471); № 2341 (січень 24, 1491).

²¹ Ibid. Т. XIV. № 1445 (серпень 2, 1445): *Ob hanc causam luit penas, quia iudicium non habuit in honore, Iudici manu minabatur.*

²² Ibid. Т. XV. № 261 (жовтень 18, 1465).

короля на зухвалу поведінку місцевого шляхтича Івана, сина Федора з Пукенниці, звинувачуючи його у погрозах на свою адресу. Якщо вірити словам Конєцпольського, то Іван буцімто спеціально прибув до Дрогобича і погрожував старості, потрясаючи зброєю та викрикуючи образливі слова перед будинком останнього²³. Джерела повідомляють, що одного разу об'єктом подібних публічних погроз став навіть львівський архієпископ²⁴. Подібна ворожа та зухвала поведінка щодо представників вищого духовенства та королівських старост, доповнена погрозами на адресу життя останніх, сприймалися та оцінювалися як відкритий виклик публічному порядку та праву.

Погрози, що лунали на адресу супротивника під час судових слухань, відображають одну характерну рису судових конфліктів того часу, а саме – сприйняття позову стороною, яка була змушена відповідати на внесену скаргу, як щось ганебне і шкідливе для шляхетської репутації. Спалахи гніву чи перебільшені вияви роздратування можна розглядати як свого роду емоційні відповіді на позови та вироки, які сприймалися як несправедливі та ганебні. Прояви зневажливого ставлення у формі погроз щодо суддів та судових рішень були публічним актом. Вони мали своє функціональне значення, оскільки ставили під сумнів легітимність судового вироку та дозволяли покривдженій стороні продовжити шукати справедливості як у суді, так і поза ним.

Погрози під час слухання справи могли виражатися не лише за допомогою словесних форм, але й через сам факт присутності численної озброєної групи родичів та клієнтів у суді. Судовий процес, на який супротивники прибували у супроводі натовпу прихильників та слуг, перетворювався, таким чином, на нагоду для символічної маніфестації сили, статусу та впливу сторін²⁵. Вже Статути Казимира Великого намагалися заборонити практику участі значного числа прихильників сторін у судових засіданнях під загрозою великої грошової кари. Статути пояснювали, що такі суворі заходи необхідні через те, що галас, погрози та зухвала поведінка цих груп підтримки призводить часто до зриву засідань, залякування суддів та отримання у такий незаконний спосіб сприятливих судових вироків²⁶. Ця практика ведення судових суперечок за участі озброєних прибічників, як її описують Статути Казимира Великого, не зазнала істотних змін у наступні два століття. На це вказують тексти відповідних постанов проти насильства у суді, які регулярно

²³ Ibid. Т. XVII. № 30 (січень 14, 1469): *est super me erectus wszdrzuczyl armis et verbis inhonestis super me Capitaneum terre.*

²⁴ Ibid. Т. XV. № 1194 (лютий 8, 1473): *Raphael de Iaroslaw succamerarius Premisiensis. et capitaneus Russie generalis. Generoso et strenuo Andree de Syenno notum facimus, quomodo dominus Gregorius Archiepiscopus Leopoliensis detexit in querela quomodo tu superveniens super eundem Archiepiscopum ipsum interficere voluisti.*

²⁵ Про цей аспект публічного характеру шляхетської ворожості див.: Старченко Н. Публічність як домінанта культурної традиції (Волинь другої половини XVI ст.) // *Medievalia Ukrainica: Ментальність та історія ідей.* К., 1998. Т. V. С. 68–81.

²⁶ *Statuty Kazimierza Wielkiego* / Wyd. Oswald Balzer. Poznań, 1947. № I. S. 248.

з'являються у законодавстві XV ст.²⁷ Повторюваність цих законодавчих актів власне і є найкращим свідченням того, що їхнє втілення на практиці було малоуспішним. У середині XVI ст. Анджей Фрич Моджевський в аналогічній спосіб описує прибуття сторін до суду в оточенні добре озброєних слуг, клієнтів та родичів як поширене зловживання правом, що суперечить підставовим принципам судочинства. «Для якої мети служать усі ці озброєні юрби прихильників, якщо не для застрашування суддів та супротивників?» – риторично запитував Фрич Моджевський. Заходи, які пропонував видатний польський гуманіст, були ідентичні до тих, що їх бачимо у Статутах Казимира Великого – озброєні натовпи мають бути усунуті з зали слухань²⁸.

Як бачимо, саме суд часто відіграв роль головного публічного форуму, де знаходили свій вираз ворожі наміри та негативні емоції по відношенню до протилежної сторони. Сприйняття погроз як образи чи похвальби мало насамперед сенс у випадку їхнього виголошення у публічних місцях перед численною аудиторією. Це вказує на іншу принципову рису публічних погроз. Вони перетворювали латентні та приховані конфліктні відносини у відкриту ворожнечу. Іншим словами, проголошення погрози у присутності свідків чи судових урядників було спробою надати ворожнечі характеру публічної події та зробити її предметом знання та обговорення локальної шляхетської спільноти²⁹. Саме іншим членам шляхетського соціуму належало право оцінювати, наскільки дії учасників усобиці відповідали культурній моделі шляхетської ворожнечі, наскільки такі дії підтверджували, чи, навпаки, руйнували честь та репутацію супротивників. Водночас публічний, відкритий характер оголошення погроз, засвідчений іншими шляхтичами чи судовими урядниками, був запорукою наступних претензій на законність права на насильницькі дії. Публічність вияву ворожої поведінки була в очах багатьох представників шляхти ознакою її легітимності³⁰. Не дивно, отже, що судові записки часто вказують на присутність глядачів у момент декларації погроз, або ж відзна-

²⁷ Див. наприклад, параграф «De violentia in iudicio commissa» статутів Казимира Ягелончика, виданих у Новому Корчині у 1465 р. (Volumina legum. St. Petersburg, 1859. T. I. P. 71.2); параграф «De temerario ad iudicium ingressu» статутів Яна Ольбрахта з 1493 р. (Jus Polonicum, codicibus manuscriptis et editionibus quibusque collatis. / Łd. Jan V. Bandtkie. Warszawa, 1831. P. 323); і параграф «De armis ad domum iudicii non inferendis» статутів того ж Яна Ольбрахта з 1496 р. (Volumina legum. T. I. P. 124.2.)

²⁸ Frycz Modrzewski A. Liber de legibus / Commentariorum De Republica emendanda // *Idem. Opera omnia* / Ed. K. Kumaniecki. T. 1. Warszawa, 1953. Vol. I. Caput XVIII.1. P. 214: *Illud enim minimum ferendum est in accusatoribus defensoribusque, ut magna hominum frequentia stipati aut etiam armis accincti ueniant in iudicium. Quorsum enim et caterue eiusmodi, et arma pertinere intelligenda, quam ad metum incutiendum et iudici et aduersario?*

²⁹ Важливість публічного, відкритого характеру усобиць та вияву ворожих емоцій становить універсальну константу багатьох культур ворожнеч як у традиційних суспільствах Європи так і інших континентів, пор.: *White S. D. The Politics of Anger. P. 139; Miller W. I. Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law, and Society in Saga Iceland. Chicago, 1990. P. 249.*

³⁰ Про публічність погроз як джерело їх легітимності, див.: *Старченко Н. «Одповеді» і «похвалки»... С. 300–301.*

чають, що погрози були висловлені задля публічного розголосу. Це чітко вказано у вищенаведених свідченнях про погрози Станіслава Дершняка проти Дерслава з Зуровіц. Ось два інші приклади – шляхтич Львівської землі Ян Зубрський погрожує у 1455 р. вбити гродського возного та порубати свого супротивника Миколая Носа, похваляючись при цьому і заявляючи: «Хай це стане загальновідомо» (*quod hoc foret notorium*)³¹. У другому випадку шляхтич Перемиської землі Готард з Крукеничів звинувачує свого кузена Яна у погрозах, які були висловлені, як зазначає судова записка, «перед багатьма добрими людьми» (*coram hominibus quampluribus bonis*)³². Подібну функцію виконували також погрози, виголошені у присутності судових возних, як це бачимо у наведених вище випадках конфліктів за участю братів з Грабовниці, чи Івашка Балабана та Гаврила з Неслухова³³.

Неприховані публічні погрози були, отже, частиною ритуалізованого культурного коду, який визначав нормативний горизонт поведінки та способи вербалізації емоцій учасниками ворожнеч³⁴. За своїм значенням публічні погрози були близькі до таких формальних чи квазі-юридичних процедур ведення середньовічних конфліктів, як *diffidatio* та *inicium*. Інституція *diffidatio* (відповідь) виводилася з феодального права і початково означала формальний розрив стосунків, які ґрунтувалися на *fides*, тобто на принципах вірності та взаємодопомоги між сеньйором та вассалом. З часом *diffidatio* починає означувати одну з головних правових процедур, якими розпочиналася легітимна та згідна з правом ворожнеча³⁵. У судових актах Руського воєводства XV ст. погрози, «відповідь» і *diffidatio* вживаються як синоніми для означення початку ворожнечі. Ця термінологічна спорідненість найкраще виступає у тексті погрози, яка була записана у скарзі Михайла зі Стрільнич проти Миколая Внучка з Бібрки та Юрші з Жабокруків з 1466 р.: *quomodo ipsi Michaeli diffidentes alias othpowyadayacz sibi minas inflixerunt alias grozyli mv*

³¹ AGZ. Т. XIV. № 3415 (липень 17, 1455).

³² Ibid. Т. XVII. № 1875 (грудень 22, 1483).

³³ Роль возних у забезпеченні публічного характеру погроз відзначає також Наталія Старченко на матеріалі Волині кінця XVI – першої половини XVII ст. Див.: *Старченко Н.* «Одповіді» і «похвалки»... С. 301–302.

³⁴ Пор., наприклад, уявлення середньовічних ворожнеч як своєрідної культурної гри, яка велася не лише згідно з певними правилами та ритуалами, але і створювала певну нормативну реальність. Див.: *Kaminsky H.* *The Noble Feud in the Later Middle Ages // Past and Present.* Vol. 177, 2002. P. 64. Використовуючи цю аналогію, автор прямо посилається на Й. Гюйзінгу та його концепцію *homo ludens*.

³⁵ Про *diffidatio* та погрози у ворожнечах європейського пізнього середньовіччя див. насамперед: *Brunner O.* *Land and Lordship. Structures of Governance in Medieval Austria / Translation and introduction by Howard Kaminsky and James Van Horn Melton.* Philadelphia, 1992. P. 63–67. Пор. також: *Kaminsky H.* *The Noble Feud...* P. 62–63. Про генезу *diffidatio* як інституції феодального права див.: *Patschovsky A.* *Fehde im Recht. Eine Problemskizze // Recht und Reich im Zeitalter der Reformation. Festschrift für Horst Rabe / Hrsg. Christine Roll.* Frankfurt am Main, etc., 1996. S. 162–163.

*ipsum percuttere et interimere cupientes*³⁶. Подібно до публічних погроз, *inicium* (початок) символізував початок ворожнечі. Суть *inicium* (початку) становили словесні образи та звинувачення, підкреслюючи зв'язок між словесним та фізичним насильством³⁷. Таким чином, погрози разом з відповіддю та початком як інституції права були покликані забезпечити публічний, а, отже, і легітимний характер ворожнечі та насильства.

Ворожнеча, яка починалася без попередньо виголошених погроз, *diffidatio* чи «відповіді», інколи розглядалася як така, що суперечила праву та поняттям про шляхетську честь та кодекс поведінки. У 1444 р. шляхетний Івашко зі Станимира стверджував у львівському гродському суді, що став жертвою насильства з боку свого сусіда Дмитра Лагодовського з Погорільців. Станімирський спеціально підкреслив у своїй скарзі, що Лагодовський напав і ранив його на ринку у Львові без попереднього оголошення «відповіді» (*non diffidando*)³⁸.

У світлі галицьких судових актів XV ст. публічні погрози були тісно інтегрованими у судовий процес того часу, набуваючи тим самим рис правової інституції³⁹. Показовим для цієї тенденції може бути той факт, що власне з кінця XV ст. дійшли перші згадки про «листи-відповіді», які містили писемні погрози проти супротивника і які, таким чином, формально санкціонували стан ворожнечі. У наступному XVI ст. такі «листи-відповіді» стали обов'язковим елементом для того, щоб оголошена ворожнеча вважалася законною. У судових матеріалах XV ст. відома єдина згадка про такий лист. Це свідчення, що походить з перемиських гродських книг і датоване 1492 р., висвітлює конфлікт між уже згадуваним Дерславом з Зуровіц та Миколаєм Шершнем. У своїй скарзі Дерслав обвинуватив Шершня, що той, проголосивши стан ворожнечі зі скаржником, злавав королівський заклад, попередньо накладений для гарантування мирних відносин між сторонами, та виявив непокору земсь-

³⁶ AGZ. T. XV. № 282 (лютий 22, 1466). Про інші приклади такого вживання цих термінів, див. *et cominatus esses atque diffidares eis omnibus ita* (Ibid. T. XVII. № 2501 – Пшедбор з Конєцполя проти Іваська Тустановського); *quia ipse sibi diffidebat et in mortem machinabatur omnibus modis exquisitis et in omnibus locis* (Ibid. № 2611 – Станіслав Дершняк проти Дерслава з Великих Зуровіц); *sibi diffidebat et in mortem machinabatur voluitque eum colo et vita privare* (Ibid. № 2870. – Станіслав Ясенський проти Станіслава Крісовського).

³⁷ Див. наприклад Ibid. T. XVII. № 2558 (січень 27, 1494): *quia tu cum sex tibi similibus et totidem inferioribus superequitans super opidum Prochnyk sortis Zophie et cum eisdem coadiutoribus inicium faciendo turpibus verbis irruisti super domum Thome opidani ipsius Zophie et evaginatis gladiis seccasti et fregisti hostia pallacii et stube domus predictae.*

³⁸ Ibid. T. XIV. № 1129 (липень 17, 1444): *Iwanko de Staminir actor deputavit in secundo termino nobilem Dimitr de Pohorelcz in nonparicione pro eo, quia stans secum in iure non diffidando sibi, dum in Leopoli Regali civitate per plateam transivit per suam necessitatem...*

³⁹ Остаточне оформлення погроз та ворожнечі в інституції права відбулося лише наприкінці XVI ст. Сеймова конституція з 1588 р. про «відповідь» встановила чіткі приписи, яких потрібно було дотримуватися для того, щоб дії особи під час конфлікту могли вважатися законними. Див.: *Dąbkowski P. Jeszcze raz o odpowiedzi...* S. 14–15. Про листи-відповіді на Волині кінця XVI – першої половини XVII ст. див.: *Старченко Н.* «Одповіді» і «похвалки»... С. 302.

кому праву. Для підтвердження своїх звинувачень Дерслав заявив, що Шершень поширював свої погрози у формі листів, і пред'явив суду їхні зразки⁴⁰.

Проте, легітимність погроз та виявів ворожнечі не була чимось, що сприймалося без застережень усіма членами шляхетської спільноти. Оголошення ворожнечі у формі публічних погроз оскаржувалося супротивною стороною і представлялося в суді як правопорушення, яке вимагало врегулювання. Деякі з судових скарг спеціально підкреслювали, що такі погрози були зроблені всупереч нормам земського права⁴¹. Внесення скарги до суду, яке було однією з найчастіших відповідей на оголошення подібних погроз, дозволяло провадити далі ворожнечу засобами права, а не позасудовими методами. Саме завдяки перенесенню ворожнечі до судової зали *diffidatio* and *minae* виражали не лише емоційні стани супротивників, але виступали також як категорія права, яка окреслювала допустимі межі у поведінці учасників усобиці⁴². Ступінь правового регулювання ворожнечі, який бачимо на прикладі публічних погроз, добре ілюструє ще одну фундаментальну рису шляхетських конфліктів у Польській Короні того часу, яку знаходимо також в інших країнах середньовічної Європи. Шляхетські усобиці здійснювалися засобами та через інституції формального права, і за своїм характером ніколи не створювали автономного соціального процесу⁴³.

Накладення закладу на ворогуючі сторони королем чи королівським старостою належало, без сумніву, до найвідчутніших наслідків розгляду судом скарги про погрози⁴⁴. Заклади, які часом доповнювалися обов'язком представити поручителів, функціонували як засіб запобігання подальшій ескалації ворожих стосунків. Одним із завдань закладів було створити умови для початку приватних замирень. У випадку попередньо згаданого конфлікту між братами Грабовницькими початковий спалах гніву та погрози одного з братів були швидко умиротворені завдяки високому закладові, накладеному на сторони старостою. Як наслідок, суперечка була перенесена до судової зали, і, що важливо, слухання справи були відтерміновані на невизначений період

⁴⁰ AGZ. Т. XVII. № 2437 (квітень 9, 1492): *Quapropter attenta prefati Schyrschen inobediencia iurique comunis fraccione propter diffidacionem quam erga eundem Derslaum literaliter fecit, quas literas hic coram actis reponebat*. У своїй розвідці П. Домбковський твердить, що для XV ст. такі листи невідомі, не наводячи при цьому жодних свідчень, див.: *Dąbkowski P. Jeszcze raz o odpowiedzi...* S. 9.

⁴¹ Ibid. Т. XVII. № 2257 (червень 23, 1489): *obmisso iure communi, in quo cuilibet passim agitur iusticia, pro quibuslibet iniuriis illum diffidaverit in mortemque machinaretur*

⁴² Про подібне значення терміну «ненависть» під час виявів ворожості у Марселі XIV ст., яке одночасно означало емоційну і правову підставу, див.: *Smail D. L. Hatred as Social Institution...* P. 100. Пор. також: *White S. D. The Politics of Anger*. P. 140.

⁴³ Для порівняння див. характеристику німецьких пізньосередньовічних *fehde* як інституцій права, які носили субсидіарний, залежний від офіційного судочинства характер. Пор.: *Patschovsky A. Fehde im Recht...* S. 152.

⁴⁴ Див., наприклад: AGZ. Т. XV. № 261, 282, 398, 416; Ibid. Т. XVII. № 2048, 2257, 2501, 2611, 3557, 3559, 3896. Про заклади в контексті ворожнечі див. короткий коментар у: *Dąbkowski P. Jeszcze raz o odpowiedzi...* S. 11–12.

до повернення старости до Сянока. У міжчасі судді заохочували супротивників розпочати полюбовне замирення, дозволивши сторонам вибрати собі арбітрів, які мали привести ворожнечу *ad concordandum*⁴⁵. Водночас відомі також окремі випадки, коли висловлення погроз було підставою не лише для накладення закладу на супротивників, але й покарання винної особи грошовим штрафом⁴⁶.

Публічні погрози належали до ритуалів шляхетського насильства, в яких рівною мірою важливим було як «сказане», так і «зроблене» під час ворожнечі⁴⁷. З огляду на це, словесні образи та погрози не завершувалися виключно на стадії судового розгляду, але були часто своєрідним вступом до реальних актів фізичного насильства. Це пояснює, чому тогочасні люди дуже серйозно ставилися до погроз, висловлених на їхню адресу. Характерно, що у своїх судових звинуваченнях жертви погроз часто говорили про відчуття страху за своє життя. Страх, очевидно, був чи не найпоширенішою емоційною реакцією на подібні обіцянки насильства. Без сумніву, свідчення про страх були об'єктом свідомої маніпуляції учасників судового процесу – на цих переживаннях свідомо наголошувалося для того, щоб обтяжити провину оскарженого. Внесені до текстів звинувачень, свідчення про емоційні стани ставали частиною судових доказів, покликаних додатково підкріпити висунуті звинувачення. Проте сам факт інтеграції подібного типу переживань у судовий дискурс та їхньої репрезентації як факту права говорить про важливість цього емоційно-психологічного аспекту ворожості. Ось лише кілька прикладів для ілюстрації подібних переживань. У 1493 р. один із дрібних руських шляхтичів Самбірського повіту жалівся королю на тяжку несправедливість та нестерпні погрози, які постійно чинить йому та його родині місцевий королівський староста, через що скаржник боїться за своє життя та відчуває повну беззахисність у своєму маєтку⁴⁸. В іншому випадку судовий возний повідомляв про страх за своє життя та небажання відвідати другий раз маєток шляхтича для вручення позову, оскільки той погрожував йому смертю під час першого візиту. Управителі шляхетських маєтків чи прості селяни покидають свої справи та працю через погрози їхньому життю, висловлені супротивниками їхніх панів⁴⁹. Шляхта покликала на страх за своє життя у

⁴⁵ Ibid. Т. XI. № 3370 (червень 17, 1457); № 3377 (серпень 23, 1457).

⁴⁶ Див., наприклад, покарання штрафом у розмірі трьох марок Яна з Крукеничів за погрози проти Готарда з Крукеничів: Ibid. Т. XVII. № 1875 (грудень 22, 1483).

⁴⁷ Про ритуалізований характер насильства, та про зв'язок між символічними та практичними сторонами насильницьких дій, див.: Blok A. The Meaning of 'Senseless' Violence // *Idem*. Honour and Violence. Cambridge and Oxford, 2001. P. 103-114. Наведений у тексті вислів є перифразованою авторською цитатою, див. Ibid. P. 111.

⁴⁸ AGZ. Т. XVII. № 2501 (липень 16, 1493): *quomodo tu sibi et amicis suis prefatis magnas et intollerabiles faciens iniurias et cominatus esses atque diffidares eis omnibus ita, quod in domibus eorum propter tuas cominaciones omnes mutuo manere non sunt securi*.

⁴⁹ Ibid. Lwów, 1888. Т. XIII. № 6136 (жовтень 29, 1466): *filium tuum Vasyl mettercium cum comminans super domum procuratoris mei fecisti eum interficere. Et idem filius contradixit procuratori meo, qui procurator meus custodiens se ante ipsum tardavit laborem meum ac alia*

зв'язку з висловленими погрозами для виправдання своєї відмови прибути і бути присутнім на судових слуханнях⁵⁰. Почуття страху, викликане погрозами, фігурує інколи у судових матеріалах як причина, що штовхала людей до здійснення важких правопорушень, таких, наприклад, як наклеп. У 1501 р. неназвана особа визнала добровільно перед львівським гродським судом, що несправедливо звинуватила якогось Андрія Бартковського у вчиненні крадіжки. У своєму зізнанні анонім стверджував, що він був змушений вчинити наклеп на «доброго чоловіка» Бартковського через погрози його життю. Результатом цих звинувачень було ув'язнення Бартковського. Зізнання завершується виголошенням принизливої заяви наклепника, в якій він визнає, що оббрехав як пес згаданого Бартковського та його брата, тож не має нічого злого проти цих двох «добрих людей»⁵¹.

Поширеність відчуття страху перед насильством, а також маніпуляція цими емоціями та фобіями у ході судових процесів, добре засвідчує всеприсутність фізичного насильства у щоденному житті Галичини XV ст., показує, наскільки глибоко насильство, уявне чи реальне, пронизувало світовідчуття тогочасних людей. Загроза насильства виходила з усіх боків. Часом людям тяжко було встановити, чи вчинений напад був справою ворожого сусіда, а чи татарським набігом. Добрий приклад такого сприйняття насильства можна знайти в актах процесу, який точився перед львівським гродським судом у 1498 р. між Яковом та Єлизаветою Неслуховськими та їхнім сусідом Яном Мсцішком з Желехова. Неслуховські звинуватили Мсцішка у вчиненні збройного заїзду на їхній дім. Зі слів адвоката потерпілих, страх перед нападом та непевність щодо ідентичності нападників були настільки великими, що перелякана Єлизавета втекла з маєтку, прийнявши заїзд за набіг турків чи татар⁵².

Страх перед погрозами був, отже, цілком обґрунтованим. Погрози часто передували, або ж супроводжувалися застосуванням щодо супротивника брутальної фізичної сили. Уже згадувані публічні погрози Яна з Крукеничів проти свого кузена Готарда переросли у збройний заїзд на дім останнього, який супроводжувався насильством проти підданих та завдав значної матеріальної шкоди⁵³. Як показує приклад заїзду Яна Мсцішка проти Неслуховських,

negocia mea velut viginti marce et totidem damni. Інше подібне свідчення див. Ibid. Т. XIV. № 3405 (липень 11, 1455).

⁵⁰ Ibid. Т. XVII. № 3501 (червень 3, 1504) – ворожнеча між Станіславом Коритком та Яном Коритком з Рихчиць.

⁵¹ Ibid. № 3767 (квітень 17, 1501): *Quemadmodum nobil. ... Gdaschycze inculpaverat... Andream Barthkowsky [pro] furticiniis, qui Andreas de... in carcerique positus et marter[isatus] minus iuste, veniens itaque [ad presenciam] dominorum dixit: domini, quidcumque sum locutus [contra] hunc bonum hominem videlicet ... Barthkowsky locutus sum ex tim[ore], ne me iinterfecerent unacum fratre suo Martino, sed tamen menciebar super ipsos sicut canis et nichil de ipsis mali scio, tantum quod sunt boni homines.*

⁵² Ibid. Т. XV. № 2735 (жовтень 26, 1498): *domina ipsius Iacobi Elizabeth fugiens pre magno terrore violento existimans Turcos vel Tartaros...*

⁵³ Згідно зі скаргою Готарда з Крукеничів, під час заїзду було тяжко побито дружину його управителя Яна та випито і знищено усі запаси пива, див. Ibid. Т. XVII. № 1873 (грудень 22, 1483).

словесні погрози могли висловлюватися безпосередньо у момент здійснення насильства. Адвокат Неслуховських не проминув згадати у своїй скарзі про погрози як важливу деталь звинувачення. Під час заїзду Мсцішек та його люди всюди розшукували своїх супротивників, викрикуючи при цьому погрози на їхню адресу. На відміну від Неслуховських, доля була менш сприятливою до Павла Клюса з Кросна. Під час збройного заїзду, організованого Клементом Струмилом з Гаїв на Кросно, Павло Клюс потрапив до рук свого нападника. У своїй скарзі, внесеній до львівських гродських книг і датованій 3 січня 1457 р., Клюс вмістив деталі своїх принижень, яких він зазнав від Струмила⁵⁴. Як свідчив Клюс, Струмило виволік його з дому та примусив присягнути у тому, що він не має нічого супроти свого нападника. Свої дії Струмило доповнював лайкою та погрозами позбавити Клюса життя, що чув присутній там возний.

Шляхетські погрози вкрай рідко завершувалися вбивством супротивника. Застосування насильства у шляхетських конфліктах XV ст. не мало рис кривавих вендет, які б призводили до значного числа жертв. Насильство та кровопролиття обмежувалися переважно побоями та ранами і мали за мету передовсім залякування супротивника та примушення його прийняти умови замирення, вигідні агресору. У використанні насильства важливим був насамперед момент символічного приниження та завдання шкоди честі супротивнику.

Проте не слід забувати, що цей символічний, ритуальний вимір шляхетського насильства, який репрезентували шляхетські погрози, легко матеріалізувався в акти брутальної та дикої агресії, яка спрямовувалася проти шляхетських підданих⁵⁵. Шляхетська ворожнеча велася передовсім коштом селян та інших груп посполитого населення, які найбільше потерпали від наїздів та щоденного насильства. Згадані на початку розвідки погрози Івашка Балабана проти Гаврила Неслухівського були частиною кривавої драми, яка розігравалася того часу в Стратині. Під час вигнання Неслуховського з маєтку було вбито одного з підданих Балабана, причому судова записка подає супе-

⁵⁴ Ibid. T. XV. № 19: *quia tu eadem invasione violenta cum novem tibi similibus nobilibus et totidem levioribus extrasti me de domo mea et incalcasti me in littum ante domum et fecisti michi violenter iurare, volens me interficere et percuciens me volens, ut nunquam contra te essem et deturpasti me verbis turpibus, asserens me filium meretricis, que ministerialis audivit.* Про інші випадки, в яких згадуються погрози, висловлені під час заїзду, див.: Ibid. T. XVII. № 2870 (серпень 1, 1496) – Заїзд Станіслава Ясенського проти Станіслава Крісовського.

⁵⁵ Про цей аспект рицарського та аристократичного насильства у середньовічній Європі, див. наприклад: *Bisson T. N.* Tormented Voices: Power, Crisis, and Humanity in Rural Catalonia. Cambridge, Mass., 1998; *Algazi G.* Herrengewalt und Gewalt der Herren im späten Mittelalter: Herrschaft, Gegenseitigkeit und Sprachgebrauch. Frankfurt am Main und New York, 1996. Поп. також важливі коментарі в *Kaminsky H.* The Noble Feud... P. 63; *Brown W. C., Gyrecki P.* Where Conflict Leads: On the Present and Future of Medieval Conflict Studies in the United States // Conflict in Medieval Europe. Changing Perspective on Society and Culture / Ed. Brown W. C., Gyrecki P. Adlershot: Ashgate, 2003. P. 282.

речливі свідчення щодо того, котра зі сторін конфлікту вчинила цей злочин⁵⁶. Судові акти Руського воєводства XV ст. містять безліч свідчень, які висвітлюють цю сторону шляхетської ворожнечі. Тут звернемо увагу на один з найдетальніших і найяскравіших прикладів, який показує, як свавілля та жорстоке поводження з підданими супротивника ставило за мету загострити власне символічний момент ворожнечі між самими панами. Йдеться про захоплення Анджеєм Жешувським з Пшибишувкі міста Сандзишова, маєтності Беати з Тенчина, вдови руського воєводи, інформація про що була записана до перемиських гродських книг у 1491 р⁵⁷. Скарга засвідчує, що Жешувський на чолі справжньої армії своїх прихильників у складі ста вершників і триста сорока піших перетнув кордон Перемиської землі, взяв спочатку в облогу, а потім і захопив Сандзишув, розташований у сусідньому Сандомирському воєводстві. Після захоплення міста нападники вчинили показову розправу над одним із підданих Тенчинської, певним Яном Недзвядкєм. Дім Недзвядка був зруйнований, а він сам тяжко побитий. Усіх мешканців міста, включно з війтом та лавниками, насильно вигнали зі своїх домівок і зібрали на Ринковій площі, де вони були змушені споглядати розправу на Недзвядком і вислуховувати погрози Жешувського. Жешувський повідомив переляканим мешканцям Сандзишова, що його заїзд є помстою їхній пані, яка посміла відібрати сандзишовське війтівство у його слуги Рафала. Далі Жешувський пообіцяв продовжити терор проти мешканців Сандзишова у випадку, якщо Тенчинська не поверне війтівство згаданому Рафалові. «Усіх вас вижену і закутих як лотрів виведу з міста; якщо ж надалі залишатиметеся у місті, то тоді побачите, чи ваша пані вас захистить і чи зможе вирвати з моїх рук, як я вас, ув'язнених, вестиму за ваші шиї», – похвалявся нападник⁵⁸. Після цих та багатьох інших погроз, повідомляє записка, Жешувський на чолі свого загону, ведучи ув'язненого Недзвядка і ніби святкуючи перемогу (*tanquam cum victoria*), залишив місто. Акт насильства, вчинений Жешувським, мав усі риси публічної похвалби. Нападник недвозначно підкреслював безсилля та нездатність пані захистити своїх підданих від вчиненого свавілля. В описаному випадку насильство, терор та грабунок, скеровані проти підданих та слуг супротивника, становили свого роду матеріалізований вираз символічної погрози панові підданих.

У світлі свідчень про публічні погрози, шляхетська ворожнеча постає як більш чи менш залежна від усталеного словника емоцій та певних формальних правил їх вираження, правових норм та культурних сценаріїв, які в своїй сукупності визначали символічну вагу насильницьких дій. У цьому відно-

⁵⁶ AGZ. Т. XV. № 2387 (березень 14, 1494). Згідно з текстом цієї записки, батько вбитого вказував на Неслуховського, тоді як дружина – на слугу Івашка Балабана.

⁵⁷ Ibid. Т. XVII, № 2344 (лютий 21, 1491).

⁵⁸ Ibid.: *omnes vos expellam et tanquam latrones ligatos abinde deducam, si hic peramplius manebitis extunc videbitis, utrum domina vestra vos defendet et de manibus meis erripiet, quando vos legatos per colla vestra ducam.*

шенні шляхетські погрози, завдяки своєму публічному, перформативному характерові, були важливою формою символічної комунікації у ворожнечі, яка підкреслювала ритуалізованість шляхетського насильства. Без цього символічного навантаження акти ворожнечі та насильства часто втрачали свій сенс та значущість⁵⁹. Публічні погрози як ритуал насильства виступали, отже, своєрідним культурним коментарем до шляхетської ворожнечі, окреслюючи символічний та емоційний контекст ворожих дій.

⁵⁹ На цьому аспекті різних форм соціального насильства, включно з ворожнечею та вендетами, наголошує, наприклад, А. Блок, див.: *Blok A. The Meaning of 'Senseless' Violence.* P. 108–109.